

Лекція 17

Тема 4.10. Держава і право України в період перебудови (1985-1991 рр.)

План

1. Демократизація суспільно-політичного життя в Україні у другій половині 80-х років.
2. Реформа державного апарату.

Література:

1. Історія держави і права України /За ред. А. С. Чайковського – К.: Юрінком Інтер 2006, лекція 17, §6
2. Заруба В. М. Історія держави і права України - К.: Істина 2006, тема 10.10-11
3. Іванов В. М. Історія держави і права України. К.: МАУП, 2003, розділ 15

Електронні підручники:

- 1.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-download-free-404489.html>
- 2.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-read-404489-348.html>
- 3.<http://westudents.com.ua/knigi/417-storya-derjavi-prava-ukrani-muzichenko-pp.html>
- 4.<http://westudents.com.ua/knigi/419-storya-derjavi-ta-prava-ukrani-trofanchuk-g.htm>

1. Поглиблення кризи тоталітарної системи зумовило зміни у внутрішній та зовнішній політиці СРСР. На квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС правляча верхівка на чолі з М. Горбачовим проголосила **курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни**. Уперше було заявлено про необхідність докорінних змін в усіх сферах життя суспільства. **Розпочався період перебудови, яка стала спробою вивести СРСР з глибокої кризи.**

Головним напрямком реформування визначалася **економіка**. Однак ініціатори перебудови - М. Горбачов, О. Яковлев, Е. Шеварднадзе не уявляли собі всієї глибини кризи. Свідченням цього став утопічний курс на прискорення соціально-економічного «розвитку». Цей курс передбачав без кардинальних змін в економіці та політичній сфері здійснити **економічний прорив** (до 2000 р. планувалося **подвоїти** економічний потенціал СРСР) та на базі цього розв'язати соціальні проблеми радянського суспільства: продовольчу, житлову (до 2000 р. забезпечити кожну сім'ю квартирою), ліквідувати дефіцит.

Провал політики прискорення ставав очевидним. Замість прискорення темпів економічного розвитку продовжувалося їхнє зниження. Загострила безліч проблем і аварія на Чорнобильській АЕС. В економічному розвитку у 1990 р. вперше за багато років почалося скорочення обсягів виробництва.

Важливою складовою перебудови мало стати реформування політичної системи та демократизація суспільно-політичного життя. **Сутність політичної реформи полягала у поступовому переході влади від партійної номенклатури до державних органів, які б обиралися парламентським шляхом.**

На XIX Всесоюзній конференції КПРС (червень 1988р.) наголошувалося на необхідності змін у виборчій системі, наданні їй елементів альтернативності. На I з'їзді народних депутатів СРСР (травень 1989 р.) уперше після 1917 р. фактично виникла парламентська опозиція – міжрегіональна депутатська група.

Вузьке коло реформаторів на чолі з М. Горбачовим, починаючи перебудову, фактично **відновили** процес розпочатої М. Хрущовим і згорнутої Л. Брежнєвим **десталінізації. Інформаційне забезпечення перебудови отримало назву «гласність».**

По суті гласність не була свободою слова, тому що **передбачала контроль за дотриманням її меж.** Однак всупереч задумам її організаторів, вела до неї. Почався швидкий процес політизації суспільства.

У 1987 р. у Спільці письменників почалося обговорення болючих питань – захисту навколишнього середовища (викликаного Чорнобильською катастрофою), переслідувань греко-католицької церкви, «білих плям» радянської і української історії (особливо голодомору 1932-1933 рр.), проблем української мови, національного відродження. З'являються численні неформальні (не пов'язані з владою) об'єднання, гуртки, клуби. У 1988 р. на базі УТГ виникла політична організація – **Українська Гельсінська спілка**, у 1989 р. виникла одна з найактивніших і найчисельніших політичних сил – **Народний рух України за перебудову.** У 1989 р. було зареєстровано **Товариство української мови ім. Т. Шевченка**, а наприкінці цього року Верховна Рада прийняла Закон **«Про мови в Українській РСР».** У 1989 – 1990 р. відбулися вибори органів радянської влади усіх рівнів, у тому числі до Верховної Ради СРСР та УРСР.

Під час виборів КПРС відмовилась від ст. 6 Конституції СРСР про свою керівну роль у суспільстві.

Важливим наслідком перебудови, яка проголосила курс на демократизацію суспільства, стало формування багатопартійності. З 1989 по 1991 рр. утворилося понад 20 політичних партій та об'єднань.

2. Політика перебудови, гласності, економічного прискорення та суспільного плюралізму, яку проголосив М. Горбачов, викликала необхідність реформування державно-правової системи СРСР та союзних республік.

Радикальним поворотом у реформуванні політичної системи стало запровадження інституту президентства в СРСР.

15 березня 1990 р. III з'їздом народних депутатів СРСР більшістю у 59,2% президентом СРСР було обрано **М. Горбачова.** **26 грудня 1990 р.** прийнято Закон СРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР у зв'язку з удосконаленням системи державного управління». Уряд отримав статус підпорядкованого Президентові СРСР виконавчо-розпорядчого органу; його було перейменовано в **Кабінет Міністрів СРСР.** Таким чином, **процес формування виконавчої гілки влади знаменував собою початок реалізації теорії поділу влади в державному будівництві.**

У грудні 1989 р. створено перший орган конституційного контролю, яким став **Комітет конституційного нагляду в СРСР.**

Протягом 1989-1991 рр. Верховна Рада УРСР ухвалила низку законів, які змінили і доповнили Конституцію УРСР.

27 жовтня 1989 р. прийнято Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР».

Розширювалися повноваження Голови Верховної Ради. До речі, очолювати Верховну Раду став не голова Президії, як раніше, а **Голова Верховної Ради.**

Саме він набував рангу найвищої посадової особи республіки і мав представляти Україну у міжнародних відносинах. Скоротився склад Верховної Ради з 650 до 450 депутатів. Певних змін на шляху демократизації зазнала виборча система, зокрема передбачалась альтернативність висування кандидатів у депутати.

Вибори до Верховної Ради і місцевих Рад, проведені на нових засадах у березні 1990 р., засвідчили, що монополія Комуністичної партії на владу похитнулася. Вперше у Верховній Раді оформилась парламентська опозиція під назвою **«Народна Рада»** (125 депутатів).

В умовах гострого протистояння політичних сил **вперше** в історії **України** **Верховна Рада почала працювати як парламентський орган.**

Під тиском демократичних сил 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР». Скасування статті 6 про керівну роль Комуністичної партії підірвало засади її монопольного панування в державі. Закріплювались правові основи діяльності політичних партій, громадських організацій і рухів; через своїх представників у Радах їм надавалось право брати участь в управлінні державними і громадськими справами.

Протягом 1989–1990 рр. реформовано судову та прокурорську систему.

Відтепер **виключно законами України** визначалися організація й порядок діяльності органів суду і прокуратури республіки; вони фактично виводилися з підпорядкування союзного центру. На Верховний Суд Української РСР було покладено функцію вищого судового контролю та нагляду за судовими установами республіки (ст. 149), Судді районних судів обиралися депутатами обласних рад на 10 років, а народні засідателі виборцями на 5 років. Генерального прокурора УРСР тепер призначала Верховна Рада на 5 років. Лише їй він підпорядковувався і звітував, а також призначав обласних і затверджував районних прокурорів.

Комітет конституційного нагляду реформовано у **Конституційний Суд**, який обирався Верховною Радою на 10 років у кількості 23 суддів. **20 грудня 1990 р.** ухвалений **закон «Про міліцію».**

Законами від 13 та 21 травня 1991 р. було внесено зміни в структуру органів вищої виконавчої влади. Встановлювався перелік міністерств та інших органів державного управління Української РСР. **Уряд став називатися Кабінетом Міністрів УРСР**, а голова уряду—**Прем'єр-міністром**. Установлювались нові функції уряду, які значно обмежували адміністративне втручання загальносоюзних структур.

Логічним продовженням процесу створення **нової державної влади**, побудованої на основі розмежування повноважень між представницькими, виконавчими та судовими органами, стало запровадження поста Президента Української РСР.

5 липня 1991 р. було прийнято Закони «Про заснування поста Президента УРСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про вибори Президента Української РСР». На 1 грудня 1991 р. призначалися вибори Президента Української РСР.

Цими документами було започатковано зміни в конституційному устрої на шляху до президентсько-парламентської республіки. Зазначалося, що «Президент є найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади». Визначалися вимоги до кандидата на вищу державну посаду. Президентом може бути обраний громадянин України, не молодший 35 років, який має виборчі права, проживає на території України не менше десяти років і володіє українською мовою. Він обирається на п'ять років і може бути переобраний тільки раз.

Зміни й доповнення до Конституції УРСР, що стосувалися адміністративно-територіального устрою, були внесені Законом УРСР від **19 липня 1991 р.** у зв'язку з результатами референдуму у Криму про створення Кримської Автономної Республіки.

За Законом СРСР від 9 квітня 1990 р. «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства СРСР» розпочалося переведення місцевих Рад із режиму єдиного державного керівництва в режим місцевого самоврядування. В Україні цей процес набув інтенсивності із прийняттям 7 грудня 1990 р. Закону **«Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування».** За законом систему місцевого самоврядування складали сільські, селищні, міські Ради народних депутатів і їх органи, інші форми територіальної самоорганізації громад. Органи місцевого самоврядування отримали значні права в економіці та соціально-культурній сферах на відповідних адміністративних територіях.